

– A királyokhoz semmiképpen nem a királyi leiratok hatására íródott;

– csaknem bizonyos, leszűkített keletkezési dátuma pedig március 27–28.

Ebben az esetben viszont a március végi napok republikánus megnyilvánulásaiban (pl. az egyetemisták nemzetőri osztályának veres szalagöltésében) a versnek nagy és előkészítő szerepet tulajdoníthatunk.

KERÉNYI FERENC

EGY JÓZSEF ATTILA-BÍRÁLAT UTÓÉLETE

A TÁRSADALMI SZEMLE 1933-AS JÓZSEF ATTILA-KRITIKÁJÁNAK VISSZHANGJA

A József Attila – életében megjelent – verskötetéről írt kritikák közül híressé (vagy inkább hirhedtté) vált a *Külvárosi éj* kötetéről a Társadalmi Szemle 1933 februári számában közölt Pákozdy Ferenc-írás. A József Attila és az illegális magyar kommunista mozgalom kapcsolata, valamint a hazai marxista eszme-, ideológia- és esztétikatörténet szempontjából figyelemre méltó bírálat 1980-ban az Irodalomtörténet lapjain kapott újra sajtónyilvánosságot,¹ megszületésének körülményeiről pedig magának Pákozdy Ferencnek jelent meg „levele” a Kritika hasábjain.²

Az illegális kommunista párt legális folyóiratában közölt, József Attila proletár-költő voltát tagadó írás az idők folyamán más-más kommentárt kapott. A következőkben szemelvényeket adunk ezekből. Hogyan fogadta József Attila a Társadalmi Szemle kritikáját? Erről dokumentumok nem vallanak: a költő sem versben, sem prózában nem reagált rá. A közvetlen környezetében élők: Jolán nővére, Bányai László, a sógora, Szántó Judit, az élettársa és Németh Andor, a barátja szintén nem szólnak arról emlékirataikban, hogy a Pákozdy-írás téma lett volna közöttük. Figyelembe véve azt, hogy József Attila a kommunista mozgalom képviselőitől kapott sérelmekre: az 1931-es „platform-

¹ Illés László: *József Attila a kortársak szemében*. It, 1980/3. 736–739.

² *Egy József Attila-bírálatról – Révai József és Pákozdy Ferenc levélváltása*: Közzéteszi: M. Pásztor József. Kritika, 1980/3. 6–7.

tervezet minősítésére”,³ az 1934-es moszkvai írókongresszus küldöttei közül való kihagyásra s másokra írásban válaszolt, feltételezhető, hogy a Társadalmi Szemle támadásának nem tulajdonított nagy jelentőséget; valószínűleg a szerző vagy a szerkesztők személyes rosszindulatának tekintette.

József Attila halála után, a háború éveiben az őt példaképnek elfogadó munkásírók körében törekedtek választ adni arra, hogy életében miért nem tekintették őt egyértelműen magukénak a szocialista munkások. Darvas József 1941-ben – az egyik költői antológia előszavában⁴ – arról írt, hogy József Attila a „programköltészet” híveinek „nem volt elég harcos és nem volt eléggé szocialista költő”; nála többre értékelték azokat, „akik rutinos külső formákban törve vagy szándékolt darabossággal, modoros nyersséggel nem az új életforma felé törekvő munkásság benső életének hangját, hanem mozgalmi jelszavait szóaltatták meg”. Veres Péter 1944-ben – a *Munkások* c. kötetben⁵ – az alkotó egyéni és a mozgalom kollektív törekvései között létrejött objektív ellentéttel magyarázta: „... a munkásirodalom áradását, szabadságát erősen gátolják a külső akadályokon túl is a folytonos önellenőrzés aggályai, az elméleti és mozgalmi meggondolások. A munkásirodalomnak már eleve a fegyelemben kellene szabadnak lennie. Ezért van világszerte annyi vita és félreértés a szervezetek és szocialista írók közt. Az író az igazság katonája, a szervezet meg a harc eszköze: e körül néha sorrendi zavar keletkezik s a közösség és a történelem szempontjából nem is mindig az írónak van igaza. (Ti: akkor, ha aggályoskodó bölcseségével gátolja a továbblépő tettet.)” Lukács Imre 1942-ben – a következő összegező megállapítást tette: „Intellektuális snobság és ferde műveltség együttjár és ennek köszönhető, hogy a proletariátus két hatalmas művészt, Derkovits Gyulát, a festőt és József Attilát, a költőt, már csak halála után ismerte el magáénak a munkásság. A ripacskodók és törtető, a negyed- és féltehetségek háttérbe szorították azokat, akik 'csak' dolgoztak: nehéz, gyakran fizikai munkával az életükért és szellemi munkával sorstársaikért és egyúttal az egész emberiségért, a szabadságért, a kultúráért.”

³ *József Attila összes művei* III. Sajtó alá rendezte Szabolcsi Miklós. Bp. 1958. 209., 427–446.

⁴ *Tollal és szerszámmal*. Bp. 1941. 3–8.

⁵ Veres Péter: *Munkásirodalom*. In: *Munkások*. Bp. 1944. 5–13.

⁶ Lukács Imre: „*A költő hasztalan vonít.*” – *Gondolatok József Attila és a munkásság viszonyáról*. Március. Tanulmányok – Novellák – Versek. Bp. 1942. 119–123.

Lukács Imre cikkének figyelemre méltó megállapítása az, hogy 1930 és 1933 között „a költő és osztálya egymásra talált”. Eszerint sem a „platformtervezet”, sem a Pákozdy-kritika negatív megállapításai József Attila költészetéről nem jelentettek törést a költő és mozgalmi társai kapcsolatában. Ezt látszik igazolni Sándor Pálnak – a Társadalmi Szemle egykori szerkesztőjének – 1941-ben írt tanulmánya,⁷ melyben a következőket olvassuk:

„József költői pályájának horizontját . . . a második periódus, az osztályban-lét teljessége jelenti: az 1931–32-es évek, a *Dönts d a tőkét, ne siránkozz* és a *Külvárosi éj* kötetek versei . . . József otthonra lelvén, boldog elragadtatással versel, szaval, vitáz, lohol . . .

Ebben a lázas tevékenységben eltűnik a költő-lét és proletár-lét antagonizmusa s a költő a proletár-lét legtisztább hangján tud megszólalni. A vers életformává válik, többé nem játék, de nem is „termelés”: egyszerű kifejeződés, amely magával ragadja és történelmi síkra helyezi a legkisebb életmozzanatokat is . . .”

Sándor Pál tehát elfeledte, hogy jóváhagyásával 1933-ban egy olyan kritika jelent meg, amely a *Külvárosi éj* kötetet nem tartotta szocialista költő művének. El is hihető, hogy mind az ő, mind a mozgalom számára rossz emlékképző epizód volt e közlemény; s maga József Attila is annak tekinthette életében.

1945-től – a felszabadulás évétől – egyre több utalás történik a Társadalmi Szemlében közölt Pákozdy-kritikára, s megszületését egyrészt a kommuniszták akkori szektás ideológiai és esztétikai szemléletével, másrészt személyes indítékokkal magyarázták.

A Magyar Kommunista Párt két vezető ideológusa: Lukács György és Horváth Márton 1945. december 2-án elhangzott előadásukban foglaltak állást.⁸ Lukács György elvi álláspontja az volt, hogy „az elméletileg legkevésbé szükségszerű konfliktus fordul elő a gyakorlatban a legtöbbször: a pártokban szinte mindig létező, nemegyszer uralomra jutó szektaszellem összeütközései a költészettel. A szektaszellem csak a plakátköltőt ismeri el pártköltőnek; minden megfogalmazási eltérést pártellenesnek deklarál.” Horváth Márton ezt konkretizálta a József Attila-kritikára:

Pákozdy annak idején a Társadalmi Szemlében írt kritikájában valami olyasmit kifogásolt, hogy a szövönők nem holdsugarat kötnek, hanem profitot termelnek. De a költő jobban ismerte a szövönők, a legrosszabb helyzetben élő munkásréteg életét. Nem a profitról szóló versfaragás,

⁷ Sándor Pál: *Az igazi József Attila*. Hajnal kiadás. Bp. 1941. 34–35.

⁸ *József Attila*. Lukács György és Horváth Márton előadásai. Szikra kiadás, Bp. 1946.

hanem éppen ez a romantikusan sőt szentimentálisan lírai hang fejezte ki leginkább ezt a politikailag öntudatlan, a nyomorból álmokhoz, giccshoz, narkotikumhoz, érzélgősséghez menekülő réteget.

... a munkás-sors megítélésében mást mondott a művészet és mást a politika, pontosabban szólva: *a művészet megértette a politikát, de egyes politikusok nem értették meg a művészetet.* (H. M. kiemelése) A párt egy időre elfordult a költőtől, József Attila egyedül maradt. . .” A Pákozdy-kritika személyes indítékból történő megszületésének legendáját Németh Andor tette először közhírré; – 1947-ben:

„Közben Attila kiadja *Külvárosi éj* címmel új verseit. A Társadalmi Szemle – a kommunisták fél legális orgánuma – ízekre szedi a kis füzetet. A bírálatot egy proletárköltő írta, aki megirigyelte Attilának a munkások körébeni népszerűségét, s tehetetlen dühében beléje mart. Az ilyesmi előfordul. A szomorú csak az, hogy a *Társadalmi Szemle* közölte e rosszindulatú, elképesztően korlátolt bírálatot. Közzététele azt jelentette, hogy a párt azonosítja magát a bíráló felfogásával, hogy elítéli, nem tartja a mozgalom céljaival egy vonalat követőnek József Attila költeményeit . . .”⁹

Komlós Aladár – 1948-ban – *József Attila és a kritikusi* c. tanulmányában¹⁰ szintén feltételezi, hogy „személyi motívumok” befolyásolták Pákozdyt a cikk megírásában, aki – mint írja – előtte ismeretlen személy. Amikor Pákozdy Ferenc – két évvel később – levélben utasította vissza a „neofita kommunista” minősítést, jogosan hivatkozva arra, hogy 1919-től, diákkorától tagja a kommunista mozgalomnak, Komlós Aladár levélben kért elnézést tévedéséért:

„Kedves Elvtársam, Gereblyés László barátunk már néhány hete felhívta figyelmemet a tévedésre, amelyet . . . cikkemben annakidején elkövettem, mégis örülök, hogy Ön most oly kimerítő levélben tisztázta a Ts-i Szele egykori hirhedt kritikája írója személyének kérdését. Igen sajnálom, természetesen, hogy cikkem tévesen írta le Önt . . . ma már nem emlékszem, kinek az információjára fogadtam el a cikkemben leírt adatokat . . . Ha azonban egyszer kötetbe gyűjtve, újból közzéteszem a tanulmányomat, természetesen megfelelően módosítani fogom azt . . .”

⁹ Németh Andor: *József Attila és kora*. Csillag, 1947. dec. – 1948. január–szeptember. Kötetben: *A szélén behajtva*. Válogatott írások. Bp. 1973. 377–340.

¹⁰ Komlós Aladár: *József Attila és kritikusi*. Magyarok, 1948. január. IV. évf. 1. sz. 2–12. – Levele Pákozdy Ferenc birtokában.

A József Attila-kritika születésének és írójának teljes nemismerése mutatkozott meg az 1951-es gimnáziumi tankönyv írójának kommentálásában: „József Attilát . . . A kötetrel kapcsolatban támadás érte a munkásmozgalom egy szektariánus, tehetségtelen költője részéről is. Ez a támadás még fokozta korábbi, súlyos idegbetegségét.”¹¹ Szintén figyelmen kívül hagyta a konkrét történelmi és személyi körülményeket, valamint az előzetes irodalomtörténeti értékeléseket az 1953-ban megjelent József Attila-életrajz szerzője is, aki „egy, a kispolgári anarchizmus módszerei közt megrekedt elvtárs” bírálatának minősítette a Társadalmi Szemle cikkét.¹²

1954-től Révai József fogott bele egy József Attila-tanulmány megírásába. Adatgyűjtő munkájának dokumentuma a Pákozdy Ferenchez írt levele, mely a Kritika idézett – 1980 márciusi – számában olvasható. A Magyar Tudományos Akadémia 1958 októberi József Attila-ülésszakán Révai József a Pákozdy Ferencről kapott válaszból – a neki szóló igazságtéves szándékával – idézte azt a részt, melyben leírta, hogy a Társadalmi Szemle két szerkesztője pártfeladatuk adta neki a kritika megírását.¹³ Ennek részben ellentmondott az akkor még élő egyik szerkesztő: Sándor Pál. Ő a *József Attila Emlékkönyvben*, majd egy vitairatában¹⁴ azt állította, hogy csak Madzsar József adott megbízást a kritika megírására, s hogy erre nem volt nehéz rávenni Pákozdy Ferencet, mert „vagyódott József Attila tépázott babérjaira”. Ebbe a vitába kapcsolódott be egy harmadik tanú, – egy Pákozdy Ferenchez írt levéllel:

Kedves Barátom!

Olvasom a József Attila Emlékkönyvben Sándor Pál visszaemlékezéseit József Attiláról. Nagy csodálatomra azt írja, hogy a te immár „hírhedt” vált József Attiláról szóló cikked közlése ellen tiltakozott s azt Madzsar József főszerkesztői akarata

¹¹ Czibor János: *Magyar könyv a gimnáziumok 4. osztálya számára*. Bp. 1951. 263.

¹² Fövény Lászlóné: *József Attila*. Bp. 1953. 122.

¹³ Révai József: *József Attila-problémák*. In: József Attila. Bp. 1974. 86–87. old.

¹⁴ *József Attila Emlékkönyv*. Szerkesztette Szabolcsi Miklós. Bp. 1957.; Sándor Pál: *József Attila és az illegális kommunista párt*. Kritika, 1980/3. 7–9.

kényszerítette rá a Társadalmi Szemlére. Az igazság kedvéért elmondom, hogy abban az időben, amikor a te cikked már Sándor Pál kezében volt, együtt voltam Sándor Pállal és Madzsarral – ha jól emlékszem – Sándorék lakásán. A te cikked leadásáról is szó esett. Mindketten – Sándor is – helyeselték cikked közlését; Sándor részéről semmiféle tiltakozás nem hangzott el. Nem tudom megérteni, Sándort miért hagyta cserben ilyen csúnyán az emlékezte.

Budapest, 1962. február 28.

Üdvözöl öreg barátod:

Haraszi Sándor¹⁵

Az eltelt húsz év alatt született, József Attilával foglalkozó tanulmányok szerzői a Társadalmi Szemle kritikáját szélesebb társadalmi és eszmei összefüggésében tárgyalják. Legutóbb Agárdi Péter a két világháború közötti marxista kritika József Attila-képe egészébe ágyazva vizsgálta.¹⁶ Az ő megállapítása az, hogy „az ellenforradalmi korszak . . . viszonyai, a munkásmozgalom ellentmondásos fejlődése szükségszerűen magyarázza a kritikusi életműveken belüli ideológiai-módszertani változatosságot, olykor a kifejezett eklektikusságot. A marxista kritika történetének pedig feltétlenül figyelembe kell vennie ezt a bonyolult mozgalmasságot, a közeledés és eltávolodás, a továbbfejlődés és visszaesés, a gazdagodás és elszegényedés megannyi – egyszerre ideológiai és színvonalbeli – tényét.”

M. PÁSZTOR JÓZSEF

¹⁵ Haraszi Sándor levele Pákozdy Ferenc birtokában.

¹⁶ Agárdi Péter: *A szocializmus mint költészet*. Adalékok a két világháború közötti marxista kritika József Attila-képéhez. – „*Vár egy új világ*” Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből. IV. Szerkesztette Illés László és József Farkas. Bp. 1975. 81–140.